Írta: Kurucz Ildikó
2015. február 21. szombat, 10:05 - Módosítás: 2015. február 21. szombat, 10:17

Rend, mint örökség

A kultúra, a műveltség az antropológia vagy néprajz értelmezési kereteiben – nagyon leegyszerűsített megfogalmazásban - egy adott korszak társadalmának szellemi és anyagi értékrendje, az azt létrehozó emberi közösség szükségleteinek kielégítésére létrejött eszközrendszer. Létrehozója tehát a szükség, az igény, éltetője pedig az azt egyezményesen elfogadó közösség, melynek saját létfennaratására a kultúrát létrehozta és adaptálja a változó körülményekhez. (lásd bővebben: Magyar Néprajzi Lexikon) A természeti népek, vagy akár a természettel harmóniában élő parasztság kultúrája olyan teljes, az élet minden területére kiterjedő, örök érvényű emberi szükségleteket kielégítő eszköztár, mely évszázadok alatt kristályosodott ki, az adott közösség értékrendjének megfelelően. A testi, lelki, szellemi és érzelmi szükségletek kielégítésének módját rendkívül komplexen hordozza, miközben folyamatosan alkalmazkodik az aktuális társadalmi és természeti kontextushoz. Az életben maradáshoz szükséges adaptáció az élővilágnak éppúgy sajátja, mint az emberi közösségeknek. Az ember azonban a természetes kiválasztódás helyett kultúrájának segítségével idomul környezetéhez, fejti ki környezetalakító tevékenységét. „*A hely, a környezet és a kor, az idő megszűkíti az ember lehetőségeit, de végső soron mégis a végetlenül sokoldalú és találékony ember játékos egyéniségétől függ, miként teszi azt elődeinek tapasztalataira, vagyis a hagyományra támaszkodva*
.” (Andrásfalvy 2004a: 97.)

A hagyomány szót ma kiterjedt értelemben használjuk, olykor helytelenül. Tudományos értelemben a hagyomány „*a közösségi magatartásformák és objektivációk nem örökletes programja, a kultúra invariáns-rendszere, a kultúra grammatikája. A hagyomány jelenléte emberi közösségek létének feltétele; az élők világában egyedül emberi közösségek sajátja, amennyiben ezek élettevékenységét a genetikai kódokban rögzített programokon túl olyan szimbolizált jelrendszerek irányítják (pl. a nyelv), amelyek a megtanulás-elsajátítás folyamatában válnak a különféle típusú (szociális, etnikus) közösségek tagjainak birtokává, szervezik ezek viselkedését… A hagyomány nem egyéb tehát, mint e szimbolizált jelrendszerek összessége. Helytelen az a néprajzi irodalomban megtalálható gyakorlat, amely a hagyomány köznyelvi értelmét megszorítás nélkül elfogadja, az „ősi”-vel, „örökség”-gel, a tudományszak kutatási tárgyával azonosítja.”* (Istvánovits 1979: 393.) Ennek ismeretében jelen gondolatmenetben legfőképpen annak a magyar paraszti társadalomnak a műveltségéről és kultúrájáról lesz szó a továbbiakban, mely a Kárpát-medence természeti környezetéhez alkalmazkodva hordozza magán a különböző történeti korok lenyomatát, térben és időben (táji-történeti tagolódás), sőt a paraszti társadalom belső rétegzettségének megfelelően is differenciálódva.

Ha arra keresem a választ, hogy mi a legfőbb értéke a ma embere számára e kivételes műveltségnek, akkor azt egy szóval, a rend kategóriával illetném. Az életnek a mindenki által

elfogadott, a közösség által szükség esetén ki is kényszerített, mértéket és keretet adó értékrend szabott határt és engedett szabadságot egyszerre. Szigorú rendje és módja volt az éltnek és a halálnak, a születésnek és a gyásznak, az öröm és a bánat kifejezésének. Rendje a munkának és a pihenésnek. Rendje a táncnak, a muzsikának, rendje az ünnepnek, az öltözködésnek, a viselkedésnek és a becsületnek. Rendje a hitnek és a tudásnak, szentnek és profánnak. Még a normáktól való eltérésnek is rendje volt. E rend és erkölcs szigorú mértékét a közösség támasztotta, tartotta meg, mely ennek szűrőjén keretül engedte be az új műveltségi elemeket. (Nem véletlen tehát, hogy e szempont figyelembevételével különbséget szoktak tenni régi és új stílusú népművészet között, hisz ez utóbbi már a polgárosodó, értékrendjében bomló magyar paraszti társadalom kései művészete, melynek már nem volt ideje megpróbálnia magát a társadalom ítéletével szemben.) Természetszerűleg következik, hogy ez az erkölcs kölcsönösen meghatározta egymást az adott népcsoporttal, a közösség tagjainak egymással ezer szálon összekapcsolódó szoros közösségével, mellyel kölcsönösen éltették egymást. Az erkölcs és közösség csorbulása, bomlása súlyos következményekkel járt. Gondoljunk csak az egykézésre, mely a gazdagságukat hajszoló, erkölcsükből kifordult református közösségek tragédiájához, társadalmi öngyilkosságához vezetett. Hogy miiért is alakult ki ez a reakció? Épp a természeti környezettel összehangolt szabad tájkiélés (ártári gazdálkodás) erőszakos korlátozása, a korábbi gazdasági és társadalmi rend felülről való átalakítása miatt, szervetlen társadalmi fejlődés eredményeként.

Az a társadalom, mely, művészetét, műveltségét, ízlését kialakította, mára nagyrészt megszűnt létezni. A társadalomtudósok európai viszonylatban már nem csak a paraszti társadalmak csöndes elmúlásáról, hanem egyenesen „paraszttalanításról” beszélnek. [1] Ugyanakkor ez a műveltség, művészet, életmód, szellemi és tárgyi kultúra - hála a kutatók és gyűjtők munkájának- részben megörökítődött. Magyarországon a kései polgárosodásnak köszönhetően Nyugat-Európához képest kivételes gazdagságban és feldolgozottságban áll rendelkezésünkre a népművészet tárgyi és szellemi javainak gyűjteménye, melyek magukon hordozzák az őket létrehozó társadalom értékrendjének lenyomatát, holisztikus és analogikus gondolkodásmódját. Elemeikben is olyan teljességet és rendet tükröznek a népművészet darabjai, mely a 20-21. század szekularizált, elidegenedett, közösséghiányos, túlspecializálódott társadalmában ismeretlenek.

A művészet mindig azt a társadalmat képezi le, melyben megszületik, szavakba nem önthető módon hordozza annak jellegzetességeit. Hisz ha az alkotás folyamatába öntött érzéseket meg lehetne fogalmazni más módon, nem lenne szükség annak művészi minőségű kifejezésére. Ahhoz, hogy a folklór (ének, zene, tánc, mese, monda, hit, szokás, etc.) vagy a tárgyalkotó népművészet által hordozott esztétikai minőség megtapasztalható legyen, nem szükséges kognitív ismeret, sem annak létrehozásához különös tehetség. A legegyszerűbb formák is magukon hordozzák annak az analógiás gondolkodásnak, a mikrokozmosz- makrokozmosz képzeteknek a teljességét, mellyel például a magyar néphit a világegyetem elemeit megfelelteti a környezetének. Hogy más folklórjelenségek köréből említsek példát: a gyermekjátékok, karikázók, körtáncok balra haladó mozgása magát a napot, annak haladást és körforgását is

megtestesíti. Vagy a házbelső profán és szakrális tengely mentén való elrendezése, a tér és időképzetekben megjelenő elemek is e rendet és világképet tükrözik. Számos példát sorolhatnék a népszokások, a néphit, a lakáskultúra, építészet, vagy a magyar paraszti kultúrához tartozó bármely témakörből, melyek egymással mind összekapcsolódva tettek rendet az ünnep- és hétköznapok életvitelében egyaránt. Hogy egy utolsó példát említsek, a magyar tánc legfőbb sajátságára, az improvizáció alapvető gondolatformáló jelentőségére hívnám fel a figyelmet. Mai fogalmakkal illetve kreatív, irányítani kész ugyanakkor szabályokhoz, körülményekhez és másokhoz alkalmazkodó (hisz „rendre" és illem szerint táncoltak) személyiség kialakulását segítette elő, minden esetben az egyén saját lehetőségeihez mérten. Nem véletlen tehát, hogy a mai társadalmunkban a népművészet új közösségekre talál, vagy fordítva, teremt új közösségeket művelői köréből. *„…a népművészetet kialakító igények, szükségletek tovább élnek az attól már eltávolodott nemzedékben, és ugyanezek teremetik meg a néphagyomány utóéletét, az ún. „folklorizmust" is."*
[2]
.(
Andrásfalvy 2004a. 110.)

A következő bekezdésekben egy kivételes magyar néprajzkutató, Andrásfaly Bertalan, megkérdőjelezhetetlen gondolatait idézem a népművészet és az érzelmi nevelés jelentőségéről. Az emberi élet teljességéhez hozzátartozik az érzelmek kifejezése, melyek kiélésére szolgáló művészi eszközrendszert éppúgy meg kell tanulni, mint a gondolatok kifejezésére szolgáló nyelvi jelrendszert. *„Aki nem ura az érzelmek megfogalmazására, kifejezésére, megélésére szolgáló jelrendszernek, szimbólumoknak, az nem tudja kifejezni, kezelni érzelmeit, indulatait, kedélyét és lelkiállapotát, azt az érzelmek és indulatok uralják, vezetik vagy betegítik meg."* (Andrásfalvy 1995: 9.) Az önkifejezés elemi szükséglete az egyénnek, hozzátartozik egészséges életéhez. Kortárs világunkban megszűnt az a közösség, sőt, az a családtípus is, mely alkalmas a művészi önkifejezés eszközrendszerének továbbörökítésére, melyek gyakorlásán keresztül az egyén megtanulja kifejezni, sőt, azonosítani is érzelmeit. „
A mai európai kultúra száműzi az érzelmeket és mindent megtesz azért, hogy az embert ne érjék nagy érzelmi megrázkódtatások, félelmek, lelki kényelmetlenségek és bánatok. Konrad Lorenz így fogalmaz: Minden mély érzelem és indulat eltűnik az elpuhulás, a technológia és a farmakológia előrehaladása következtében. Ez növekvő intoleranciát okoz bármely, a legcsekélyebb kelletlenséggel szemben is. Így eltűnik az embernek az a képessége, hogy átélje az örömöket, melyek csak keserves erőfeszítéssel, akadályok leküzdésével érhető el. A fájdalom és az öröm kontrasztjának természetes hullámzása hallatlan unalom észrevétlen rezgésévé csillapodik."
[3]
(Andrásfalvy 2004a: 101.) Köztudomású, hogy az érzések elnyomása, elfojtása, ki nem élése nem csak lelki, hanem fizikai betegségeket okoz. A népművészet viszont a maga egyszerű eszközeivel bárki számára eszközt jelenthet ahhoz, hogy alkotásba öntse örömét vagy bánatát, szublimálja érzéseit és feldolgozza azokat. S teheti ezt „rendben". Mert ismét csak az érzelmek kifejezésére szolgáló, a közösség által elfogadott rend az, mely keretet és módot ad, de szabadságot is enged.

Erőteljes közösségi gondolkodás jellemezte a faluközösségeket, melyek szigorú törvénye volt, hogy nem maradhatott benne magára az ember, írja Imreh István A rendtartó székely falu című könyvében, melyből a középkori jobbágyközségek önigazgatásának írásban is rögzített rendtartásait ismerhetjük meg. Merthogy a demokratikus jellegű, földközösségben gyökeredző községi autonómia gyakorlásának is alapvető feltétele, mint ahogy az elnevezés is tükrözi, a közösen megfogalmazott rend betartása volt. Rendje volt a társadalmi kapcsolattatásnak és a kölcsönös segítségnyújtásnak is. A munkaerő kölcsönzés is szigorú rend szerint zajlott, mely alapján fogattal, gyalog munkával segítették ki egymást egy közösség tagjai a paraszti társasmunkák alkalmával, pontosan számon tartva, ki, kinek, mivel tartozik. Bár a kollektivizálással a társasmunkák száma jelentősen lecsökkent, a munkaerő kölcsönzés mégis tovább élt a „háztájiba" kapott földek művelésében, sőt, kiemelkedő jelentősége maradt a házépítésben a szocializmus időszakában. Rendje volt a szolidaritásnak és segítségnyújtásnak is, rendje a szegények segítésének, a bajba jutottak támogatásának, aratás, búzahordás vagy búcsújárás alkalmával. Aki a rendet nem tartotta be, annak a közösség előtt kellett számot adnia, s elszenvednie annak ítéletét.

A parasztság élete nem volt könnyű élet. Számtalan néprajzi, társadalomtörténeti, történelmi, szociográfiai, szépirodalmi mű írja le ennek az életmódnak a nehézségeit. De megtalálták a módját, hogyan viseljék el a ma embere számára elképzelhetetlen nehézségeket, s teremtsék meg közben testi és szellemi létük feltételeit a puszta földből. Petrás Mária moldvai születésű keramikus iparművész szavait idézve „*akármit nem cselekedtek… akármit nem ejtettek ki a szájukon… énekszóval és imádsággal elmesszítették a testi-lelki gondokat*
." Mérhetetlen tartással és szigorú erkölccsel, hihetetlen munkakultúrával élték mindennapjaikat. Rendben. Ennek ellenére ma a paraszt szó sokszor pejoratív jelzőként került a hétköznapi magyar szóhasználatban. Pedig a magyar paraszti társadalom műveltsége, kultúrája, értékrendje ma is megkérdőjelezhetetlen, örök érvényű értékeket állít elénk.

Hivatkozott irodalom:

Andrásfalvy Bertalan (1995): *Az elvesztett teljesség In*: (Szerk.: Tóth László) Az elvesztett teljesség. A 60 éves Zsolnai Vilmos köszöntése, Pécs, Kortárs 7-11.

Andrásfalvy Bertalan (2004a): A népművészet és a „népismeret" haszna In uő: Hagyomány és jövendő, Lakitelek, Antológia 97-109.

Andrásfalvy Bertalan (2004b): Mit jelent a néphagyomány a jövő műveltségében? In uő: Hagyomány és jövendő, Lakitelek, Antológia 110-135.

Bodrogi Tibor: Kultúra. Szócikk. In. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 347.

Istvánovits Márton: Hagyomány. Szócikk. In. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979. 393.

[1] Lásd bővebben a Századvég 2003. évi számaiban kibontakozó vitát és a hozzászólásokat: Valuch (2003a, 2003b); Gyáni (2003); Benda (2003); Laki (2003).

[2] A folkorizmus a néphagyományt, a folklórjelenségeket feltámasztó amatőr mozgalom.

[3] A szerző itt saját gondolatainak alátámasztására a híres bécsi etológus, Konrad Lorenz „A civilizált emberiség nyolc halálos bűne” című könyvéből idézi a negyediket. Az osztrák tudós könyve több kiadásban is megjelent magyar fordításban.